

Η ΕΥΘΥΝΗ ΕΝΑΝΤΙ ΤΟΥ ΑΛΛΟΥ

Φ.Ν.: Στο τελευταίο μεγάλο βιβλίο σας, *Υπεράνω και άλλώς τοῦ εἶναι ἢ ἐπέκεινα τῆς οὐσίας*¹², κάνετε λόγο γιὰ τὴν ἠθικὴ εὐθύνη. Ἦδη ὁ Χοῦσσερλ εἶχε μιλήσει γιὰ εὐθύνη, ἀλλὰ εὐθύνη ἐναντι τῆς ἀλήθειας· ὁ Χάιντεγγερ εἶχε ἤδη μιλήσει γιὰ αὐθεντικότητα· ἐσεῖς, λοιπόν, τί ἐννοεῖτε μὲ τὴ λέξη «εὐθύνη»;

Ε.Λ.: Σὲ αὐτὸ τὸ βιβλίο μιλάω γιὰ τὴν εὐθύνη ὡς οὐσιώδη, πρωταρχικὴ, θεμελιώδη δομὴ τῆς ὑποκειμενικότητας. Διότι περιγράφω τὴν ὑποκειμενικότητα μὲ ἠθικοὺς ὅρους. Ἐδῶ, ἡ ἠθικὴ δὲν ἔρχεται νὰ συμπληρώσει μιὰν πρότερη ὑπαρξιστικὴ βάση· ὁ κόμπος τοῦ υποκειμενικοῦ δένεται μέσα στὴν ἠθικὴ ὡς εὐθύνη.

Ἐννοῶ τὴν εὐθύνη ὡς ὑπευθυνότητα γιὰ τὸν ἄλλον, ἄρα ὡς ὑπευθυνότητα γιὰ ἓνα γεγονός πού δὲν εἶναι δικό μου, ἢ δὲν μὲ ἀφορᾷ ἢ ἀκριβέστερα πού μὲ ἀφορᾷ καὶ προσπελάζεται ἀπὸ μένα ὡς πρόσωπο.

Φ.Ν.: Ἐχοντας ἀνακαλύψει τὸν ἄλλον στὸ πρόσωπό του, πῶς τὸν ἀνακαλύπτουμε ὡς ἐκεῖνον ἐναντι τοῦ ὁποίου εἴμαστε ὑπεύθυνοι;

Ε.Λ.: Μὲ τὸ νὰ περιγράψουμε θετικὰ τὸ πρόσωπο, καὶ ὄχι μόνο ἀρνητικὰ. Θὰ θυμάστε τί εἶπαμε· ἡ πρόσβαση στὸ πρόσωπο δὲν ἀνήκει στὴν τάξη τῆς ἀπλῆς ἀντίληψης, τῆς ἀναφορικότητας πού τείνει στὴν μεστή ἀντιστοιχία. Θετικά, θὰ ποῦμε ὅτι ἅπαξ καὶ μὲ ἀφορᾷ ὁ ἄλλος, εἶμαι ὑπεύθυνος γιὰ λογαριασμό του, χωρὶς κὰν νὰ ὀφείλω νὰ ἀναλάβω εὐθύνες ἀπέναντί του· ἡ εὐθύνη του μὲ βαρύνει. Εἶναι μιὰ

12. [Σ.τ.Μ.]: *Autrement qu'être ou au-delà de l'essence.*

ύπευθυνότητα που τείνει επέκεινα της πράξης μου. Συνήθως, είμαστε υπεύθυνοι για τη δική μας πράξη. Μέσα στο *Υπεράνω και άλλεως του είναι*, λέω ότι η ευθύνη αρχικά είναι ένα για-τόν-άλλον. Τοῦτο σημαίνει ότι είμαι υπεύθυνος για τη δική του υπευθυνότητα.

Φ.Ν.: Σὲ τί λοιπὸν ἡ εὐθύνη γιὰ τὸν ἄλλον ὀρίζει τὴ δομὴ τῆς υποκειμενικότητας;

Ε.Λ.: Στὴν πραγματικότητα ἡ εὐθύνη δὲν εἶναι ἓνα παλιὸ κατηγόρημα τῆς υποκειμενικότητας, σάμπως αὐτὴ νὰ ὑπῆρχε ἤδη ἀφ' ἑαυτῆς, πρὶν ἀπὸ τὴν ἠθικὴ σχέση. Ἡ υποκειμενικότητα δὲν εἶναι ἓνα δι' ἑαυτόν· τὸ ξαναλέω, ἐξ ὑπαρχῆς εἶναι ἓνα για-τόν-άλλον. Ἡ ἐγγύτητα τοῦ ἄλλου παρουσιάζεται μέσα στὸ βιβλίο ὡς τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἄλλος δὲν εἶναι ἀπλῶς ὁ πλησίον μου μέσα στὸ χῶρο, ἢ ὁ κοντινός μου σὰν συγγενής, ἀλλὰ μὲ πλησιάζει οὐσιαστικὰ καθόσον νιώθω—ὡς ὄν— υπεύθυνος γι' αὐτόν. Εἶναι μιὰ δομὴ που δὲ μοιάζει σὲ τίποτα μὲ τὴν ἀναφορησιακὴ σχέση ἢ ὅποια μᾶς συνδέει, μέσα στὴ γνώση, μὲ τὸ ἀντικείμενο — τὸ οἰοδήποτε ἀντικείμενο, ἔστω καὶ ἂν εἶναι ἀνθρώπινο. Ἡ ἐγγύτητα δὲ σχετίζεται μὲ αὐτὴ τὴν ἀναφορικότητα· ἰδιαίτερος δὲν σημαίνει ὅτι ὁ ἄλλος μου εἶναι γνωστός.

Φ.Ν.: Μπορῶ νὰ γνωρίσω κάποιον τέλεια, ἀλλὰ αὐτὴ ἡ γνώση νὰ μὴ συνιστᾷ ποτὲ ἀφ' ἑαυτῆς ἐγγύτητα;

Ε.Λ.: Ὅχι. Ὁ δεσμός μὲ τὸν ἄλλον συνάπτεται ὡς εὐθύνη, ἀδιάφορο ἂν γίνεταί ἀποδεχτὴ ἢ ἂν ἀπορρίπτεται, ἂν ξέρουμε πῶς νὰ τὴν ἐπιμυστοῦμε, ἂν μπορούμε ἢ ἂν δὲν μπορούμε νὰ πράξουμε κάτι συγκεκριμένο γιὰ τὸν ἄλλον. Ὅταν λέω «ἐδῶ εἶμαι», ὅταν κάνω κάτι γιὰ τὸν ἄλλον, ὅταν εἶμαι ἀνθρώπινο πνεῦμα, αὐτὸ οὐσιαστικὰ εἶναι ἡ

ύπευθυνότητα. Ἡ ἐνσάρκωση τῆς ἀνθρώπινης ὑποκειμενικότητας ἐγγυᾶται τὴν πνευματικότητά της (δὲν ξέρω πῶς θὰ μπορούσαν νὰ προσφερθοῦν οἱ ἄγγελοι ἢ πῶς θὰ μπορούσαν νὰ ἀλληλοδοθηθοῦν). Ἡ δια-κονία προηγεῖται ἀπὸ κάθε διάλογο: ἀναλύω τὴν διανθρώπινη σχέση σάμπως, στὴν ἐγγύτητα μὲ τὸν ἄλλον—πέρα ἀπὸ τὴν εἰκόνα που ἔχω γιὰ τὸν ἄλλο ἄνθρωπο—, τὸ πρόσωπό του, ἡ ἐκφραστικότητα του (ἄλλωστε, ἀπὸ αὐτὴ σκοπιά, ὁλόσωμος ὁ ἄνθρωπος συνιστᾷ λίγο-πολὺ ἓνα πρόσωπο), νὰ ἦταν ἐκεῖνο που μὲ διατάσσει νὰ τὸν ὑπηρετήσω. Μετέρχομαι αὐτὴ τὴν ἀκραία διατύπωση. Τὸ πρόσωπο ἀπαιτεῖ ἀπὸ μένα καὶ μὲ διατάσσει. Ἡ σημασία του εἶναι μιὰ σημαίνουσα ἐπιταγή. Διευκρινίζω ὅτι ἂν τὸ πρόσωπο σημαίνει μιὰ ἐπιταγή γιὰ μένα, τοῦτο δὲν τελεῖται μὲ τὸν τρόπο που ἓνα κάποιο σημεῖο ἐκφέρει τὸ σημαίνονό του· αὐτὴ ἡ ἐπιταγή εἶναι ἡ καθαυτὴ σήμανση τοῦ προσώπου.

Φ.Ν.: Λέτε «ἀπαιτεῖ ἀπὸ μένα» καὶ συνάμα «μὲ διατάσσει». Αὐτὸ δὲ συνιστᾷ ἀντίφαση;

Ε.Λ.: Ζητάει ἀπὸ μένα ὅπως ζητᾷμε ἀπὸ κάποιον τὸν ὅποιο κατευθύνουμε, ὅπως ὅταν λέμε: «Σᾶς ζητοῦν».

Φ.Ν.: Ἀλλὰ καὶ ὁ ἄλλος δὲν εἶναι ἐξίσου υπεύθυνος ἀπέναντί μου;

Ε.Λ.: Ἴσως, ἀλλὰ αὐτὸ εἶναι δική του δουλειά. Ἐνα ἀπὸ τὰ θεμελιώδη θέματα στὸ *Ὀλότητα καὶ Ἄπειρο* γιὰ τὸ ὅποιο δὲ μιλήσαμε ἀκόμη εἶναι ὅτι ἡ διυποκειμενικὴ σχέση εἶναι ἀσύμμετρη. Τοῦτο σημαίνει ὅτι εἶμαι υπεύθυνος γιὰ τὸν ἄλλο χωρὶς νὰ προσδοκῶ ἀμοιβαιότητα, ἔστω καὶ ἂν θυσιάσω τὴ ζωὴ μου γιὰ χατήρι του. Ἡ ἀμοιβαιότητα εἶναι δική του δουλειά. Στὸ μέτρο ἀκριβῶς που ἀνάμεσα

στὸν ἄλλον καὶ σὲ μένα ἢ σχέσηη δὲν εἶναι ἀμοιβαία, ὑπόκειμαι στὸν ἄλλον· με αὐτὴ οὐσιαστικὰ τὴν ἔννοια εἶμαι «ὑπο-κείμενο». Ἐγὼ ὑπο-βαστάζω τὰ πάντα. Γνωρίζετε τὴ ρήση τοῦ Ντοστογιέφσκι: «Εἶμαστε ὅλοι ἔνοχοι γιὰ τὰ πάντα καὶ ὅλοι ἔναντι ὄλων, ἐγὼ δὲν εἶμαι πιὸ ἔνοχος ἀπ' ὄλους»¹³. Ὅχι βέβαια ἐξαιτίας μιᾶς ἐμπρακτικῆς ἐνοχῆς μου, ἐξαιτίας μιᾶς πράξης ποὺ διέπραξα· ἀλλὰ ἐπειδὴ εἶμαι ὑπεύθυνος γιὰ μιὰν πανανθρώπινη ὑπευθυνότητα, ποὺ ἀνταποκρίνεται σὲ ὄλους τοὺς ἄλλους καὶ σὲ ὅλα τὰ ἀλλότρια, ἀκόμη καὶ στὴν ὑπευθυνότητά τους. Τὸ ἐγὼ ἔχει πάντα μιὰν ἐπιπλέον ὑπευθυνότητα ἀπὸ τοὺς ἄλλους.

Φ.Ν.: Ὅπερ σημαίνει ὅτι ἂν οἱ ἄλλοι δὲν πράττουν αὐτὸ ποὺ πρέπει, εὐθύνομαι ἐγώ;

Ε.Λ.: Ἐφτασα νὰ γράψω κάποτε —καὶ εἶναι μιὰ σκέψη ποὺ δὲν μοῦ πολυἀρέσει νὰ ἀναφέρω, διότι πρέπει νὰ συμπληρωθεῖ μὲ ἄλλες θεωρήσεις— ὅτι εἶμαι ὑπεύθυνος γιὰ τὶς διώξεις ποὺ ὑφίσταμαι. Ἀλλὰ μονάχα ἐγώ! Οἱ «πλησίον» μου ἢ ὁ «λαός μου», εἶναι ἤδη ἄλλοι, καὶ γιὰ λογαριασμό τους ἀπαιτῶ δικαιοσύνη.

Φ.Ν.: Φτάσατε μέχρι αὐτοῦ τοῦ σημείου!

Ε.Λ.: Ναί, διότι εἶμαι ὑπεύθυνος ἀκόμη καὶ γιὰ τὴν ὑπευθυνότητα τοῦ ἄλλου. Εἶναι ἀκραῖες διατυπώσεις ποὺ δὲν πρέπει ὅμως νὰ ἀπομονώνονται ἀπὸ τὰ συμφραζόμενά τους. Μέσα σὲ συγκεκριμένες συνθήκες, πολλὲς ἄλλες θεωρήσεις παρεμβαίνουν καὶ ἀπαιτοῦν δικαιοσύνη καὶ γιὰ μένα. Οἱ νόμοι ἀποτρέπουν ὀρισμένες συνέπειες πρακτικά.

13. Ἀδελφοὶ Καραμάζωφ.

Ὡστόσο ἡ δικαιοσύνη ἔχει νόημα μόνο ἂν συντηρεῖ τὸ πνεῦμα τῆς ἀν-ιδιο-τέλειας ἢ ὅποια ἐμφυλώνει τὴν ἰδέα τῆς εὐθύνης γιὰ τὸν ἄλλον ἄνθρωπο. Κατ' ἀρχήν, τὸ ἐγὼ δὲν ἀποσπᾶται ἀπὸ τὸ «πρῶτο πρόσωπο»: ὑπο-στηρίζει τὸν κόσμο. Συγκροτούμενη μέσα στὴν κίνηση ἢ ὅποια τῆς ἐπιτάσσει νὰ εἶναι ὑπεύθυνη γιὰ τὸν ἄλλον, ἡ ὑποκειμενικότητα φτάνει μέχρι σημείου νὰ ὑποκαθιστᾶ τὸν ἄλλον. Ἐπωμιζεται τοὺς ὅρους —ἢ τὸ ἄνευ ὄρων— τῆς ὁμηρίας. Αὐτούσια ἡ ὑποκειμενικότητα εἶναι καταγωγικὰ ἕνας ὁμηρος· ἀνταποκρίνεται μέχρι νὰ ἐξιλεωθεῖ γιὰ λογαριασμό τῶν ἄλλων.

Ἐνδέχεται κάποιος νὰ σκανδαλιστοῦν ἀπὸ αὐτὴ τὴν οὐτοπική —καὶ μάλιστα ἀπάνθρωπη γιὰ μένα— ἀποψη. Μόνο ποὺ ἡ ἀνθρωπιὰ τοῦ ἀνθρώπου —ἢ ἀληθινὴ ζωὴ— εἶναι ἀπουσα. Ἡ ἀνθρωπιὰ μέσα στὸ ἱστορικὸ καὶ ἀντικειμενικὸ εἶναι, ἢ διέλαση τοῦ ὑποκειμένου, τοῦ ἀνθρώπινου ψυχισμοῦ, στὴν καταγωγικὴ του ἐπαγρύπνηση ἢ στὸ ξεθύμασμα, εἶναι τὸ εἶναι ποὺ ἀπεκδύεται τὴ συνθήκη του: ἐξέρχεται ἀπὸ-τὸ-εἶναι [dés-inter-essement]. Αὐτὸ δηλώνει ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου: *Ἐπεράνω καὶ ἀλλέως τοῦ εἶναι*. Ἡ ὄντολογικὴ συνθήκη αἴρεται, ἢ ἐκπίπτει μέσα στοὺς ὅρους ἢ στὸ ἄνευ ὄρων τοῦ ἀνθρώπου. Εἶμαι ἄνθρωπος σημαίνει: ζῶ σάμπως νὰ μὴν εἶμαι ἕνα ὄν ἀνάμεσα σὲ ἄλλα. Σάμπως, μὲ τὴν ἀνθρώπινη πνευματικότητα, νὰ ἀνατρέπονταν οἱ κατηγορίες τοῦ εἶναι, σὲ ἕνα «ἀλλέως τοῦ εἶναι». Ὅχι μόνο σὲ ἕνα «ἀλλέως εἶναι» — εἶμαι διαφορετικὰ σημαίνει ἀκόμη εἶμαι. Τὸ «ἀλλέως εἶναι», ἐπακριβῶς, δὲν διαθέτει ρῆμα ποὺ θὰ δήλωνε τὸ συμβὰν τῆς ἀνησυχίας του, τὸ dés-inter-essement του, τὴ διερώτηση γιὰ τὸ εἶναι —ἢ τὸ essement— τοῦ ὄντος.

Ἐγὼ ὑπο-βαστάζω τὸν ἄλλον, εἶμαι ὑπεύθυνος γιὰ λογαριασμό του. Βλέπουμε λοιπὸν ὅτι στὸ ἀνθρώπινο ὑποκείμενο, μαζί μὲ τὴν ὀλικὴ ὑποταγὴ, ἐκδηλώνεται καὶ ἡ πρωτο-τοκία μου. Ἡ εὐθύνη μου εἶναι ἀπαραχώρητη, οὐδεὶς μπορεῖ νὰ μὲ ἀντικαταστήσει. Ὄντως,

τὸ ζητούμενο εἶναι νὰ ἐκφράσουμε τὴν ταυτότητα τοῦ ἀνθρωπίνου ἐγὼ μὲ βάση αὐτὴ τὴ θέση ἢ τὴν ἀ-θέτηση τοῦ κυρίαρχου ἐγὼ μέσα στὴν αὐτο-συνείδηση, ἀθέτηση πού οὐσιαστικά εἶναι ἡ ὑπευθυνότητά του ἔναντι τοῦ ἄλλου. Ἡ ὑπευθυνότητα μὲ ἐπιβαρύνει ἀποκλειστικά καὶ ἀνθρωπίνως, δὲν μπορῶ νὰ τὴν ἀρνηθῶ. Αὐτὸ τὸ φορτίο συνιστᾷ τὴν ὑπέρτατη ἀξιοσύνη τοῦ μοναδικοῦ. Ὡς ἀναντικατάστατο ἐγὼ, εἶμαι ὁ ἑαυτός μου μονάχα στὸ μέτρο πού εἶμαι ὑπεύθυνος. Μπορῶ νὰ ὑποκαταστήσω τοὺς πάντες, ἀλλὰ κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ μὲ ὑποκαταστήσει. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀναπαλλοτρίωτη ταυτότητα τοῦ ὑποκειμένου. Ἐπὶ τούτου ἀκριβῶς ἀποφαίνεται ὁ Ντοστογιέφσκι: «Εἶμαστε ὅλοι ὑπεύθυνοι γιὰ τὰ πάντα καὶ γιὰ ὅλους ἔναντι ὅλων, καὶ ἐγὼ περισσότερο ὑπεύθυνος ἀπ' ὅλους».

Η ΔΟΞΑ ΤΗΣ ΜΑΡΤΥΡΙΑΣ

Φ.Ν.: Ἡ ἠθικὴ σχέση μᾶς ὠθεῖ νὰ ἐξέλθουμε ἀπὸ τὴ «μοναξιά» τοῦ εἶναι. Ἀλλὰ ἂν δὲν εἶμαστε πιά στὸ εἶναι, σημαίνει τάχα ὅτι εἶμαστε μόνο μέσα σὲ μιὰ κοινωνία;

Ε.Λ.: Τουτέστι σκέπτεστε: τί ἀπογίνεται τὸ ἼΑπειρο πού ἀνήγγειλε ὁ τίτλος: *Ὀλότητα καὶ ἼΑπειρο*; Δὲν φοβᾶμαι τὴ λέξη Θεὸς πού συχνο-εμφανίζεται στὰ δοκίμιά μου. Τὸ ἼΑπειρο μου ἔρχεται στὸ νοῦ μέσα στὴ σήμανση τοῦ προσώπου. Τὸ πρόσωπο σημαίνει τὸ ἼΑπειρο τὸ ὁποῖο, σημειωτέον, δὲν ἐμφανίζεται ποτὲ ὡς θέμα, ἀλλὰ μέσα στὴν αὐτούσια ἠθικὴ σήμανση: δηλαδή στὸ γεγονός ὅτι ὅσο πιὸ δίκαιος εἶμαι τόσο μεγαλύτερη εἶναι ἡ εὐθύνη μου· οὐδέποτε ἀποσειούμε τὰ χρέη μας ἔναντι τοῦ ἄλλου.

Φ.Ν.: Ὑπάρχει δηλαδή ἓνα ἼΑπειρο στὴν ἠθικὴ ἀπαίτηση ἐπειδὴ ἀκριβῶς εἶναι ἀκόρεστη;

Ε.Λ.: Βεβαίως. Εἶναι μιὰ ἀπαίτηση ἀγιότητας. Δὲν ὑπάρχει στιγμή ὅπου μπορεῖ κανεὶς νὰ πεῖ: ἔκανα ὅλο τὸ καθήκον μου. Ἐκτὸς κι ἂν εἶναι ὑποκριτής... Ὑπ' αὐτὴ τὴν ἔννοια παρουσιάζεται μιὰ διάνοιξη πέρα ἀπὸ τὸ ὀριοθετημένο. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἐκδήλωση τοῦ ἼΑπειρου. Δὲν πρόκειται γιὰ μιὰ «ἐκδήλωση» μὲ τὴν ἔννοια τῆς «ἀποκάλυψης» πού θὰ σήμαινε συστοιχία μὲ ἓνα δεδομένο. Ἀπεναντίας, τὸ ἰδιάζον τῆς σχέσης μὲ τὸ ἼΑπειρο εἶναι ὅτι δὲν ἐπιδέχεται ἀποκάλυψη. Ὅταν, ἐπὶ παρουσία τοῦ ἄλλου, λέω «Νά με!», αὐτὸ τὸ «Νά με!» εἶναι ὁ τόπος διὰ τοῦ ὁποίου τὸ ἼΑπειρο εἰσέρχεται στὴ γλώσσα, ἀλλὰ χωρὶς νὰ ἐμφανίζεται.

Δὲν ἐμφανίζεται, καθότι δὲν θεματοποιεῖται, τουλάχιστον κατα-